



Fatigue in Individuals with Multiple Sclerosis: Its Relationship with Loneliness Level and Life Satisfaction

Fatma Özkan Tuncay^{1,a,*}, Tülay Fertelli^{2,b}

¹Cumhuriyet Üniversitesi Sağlık Bilimleri Fakültesi Hemşirelik Bölümü İç Hastalıkları Hemşireliği AD. Sivas Türkiye

²Cumhuriyet Üniversitesi Sağlık Bilimleri Fakültesi Hemşirelik Bölümü İç Hastalıkları Hemşireliği AD. Sivas Türkiye

*Corresponding author

Research Article

History

Received: 08/12/2023

Accepted: 17/12/2023

Copyright



This work is licensed under
Creative Commons Attribution 4.0
International License

ABSTRACT

Aim: Fatigue has serious negative effects on patients' daily routines, work performance, family life, social and working life. The study was conducted to determine the effects of fatigue level on loneliness and life satisfaction in multiple sclerosis patients

Methods: The research was conducted in the neurology outpatient clinic of a university hospital. The study sample comprised 94 individuals between 18-55 years of age, conscious, having multiple sclerosis at least one year, having no difficulty in communication and willing to participate in the study. Data were collected with the Personal Information Form, The University of California Los Angeles (UCLA) Loneliness Scale, Fatigue Impact Scale and Satisfaction with Life Scale. To analyze the data, frequency, percentages, mean values and Pearson correlation analysis were used.

Results: In the study, the participants' life satisfaction levels were high whereas their loneliness and fatigue levels were moderate. A significant relationship was determined between the mean scores the participants obtained from the general fatigue ($r:0.413$, $r:-0.574$), physical fatigue ($r:0.376$, $r:-0.559$) and social fatigue ($r:0.459$, $r:-0.552$) subscales and the mean scores they obtained from the loneliness and life satisfaction.

Conclusion and Recommendation: Multiple sclerosis patients experience fatigue and loneliness. Patients' fatigue level affects loneliness and life satisfaction. In this context, it is recommended to make plans to reduce fatigue in multiple sclerosis patients and to monitor loneliness and life satisfaction levels.

Keywords: Multiple sclerosis, fatigue, loneliness, life satisfaction

Multiple Sklerozlu Bireylerde Yorgunluk: Yalnızlık Düzeyi ve Yaşam Doymu ile İlişkisi

Araştırma Makalesi

History

Received: 08/12/2023

Accepted: 17/12/2023

Copyright

ÖZ

Giriş: Yorgunluğun hastaların günlük rutinleri, iş performansı, aile yaşamı, sosyal ve çalışma yaşamı üzerinde ciddi olumsuz etkileri bulunmaktadır. Araştırma, multiple skleroz hastalarında yorgunluk düzeyinin yalnızlık ve yaşam doymu üzerine etkisini belirlemek amacıyla yapılmıştır.

Yöntem: Araştırma bir üniversite hastanesi nöroloji polikliniğinde yürütülmüştür. Araştırmanın örneklemini 18-55 yaş arası, bilinci açık, en az bir yıldır multiple skleroz tanısı almış olan, iletişim sorunu olmayan ve çalışmaya katılmaya istekli 94 birey oluşturmuştur. Veriler Tanıtıcı Bilgi Formu, Yorgunluk Etki Ölçeği, California Üniversitesi Los Angeles Yalnızlık Ölçeği ve Yaşam Doymu Ölçeği ile toplanmıştır. Veriler SPSS (version 22) paket programında değerlendirilmiş ve verilerin analizinde frekans, yüzde, ortalama hesabı ve Pearson korelasyon analizi kullanılmıştır.

Bulgular: Çalışmada bireylerin yaşam doymuları yüksek, yalnızlık ve yorgunluk düzeyleri orta düzey olarak belirlenmiştir. Bireylerin genel yorgunluk ($r:0.413$, $r:-0.574$), fiziksel yorgunluk ($r:0.376$, $r:-0.559$) ve sosyal yorgunluk ($r:0.459$, $r:-0.552$) alt boyutu puan ortalamaları ile yalnızlık ve yaşam doymu puan ortalamaları arasında anlamlı bir ilişki saptanmıştır.

Sonuç ve Öneri: Multiple skleroz hastaları yorgunluk ve yalnızlık yaşamaktadırlar. Hastaların yorgunluk düzeyi yalnızlık ve yaşam doymunu etkilemektedir. Bu bağlamda multiple skleroz hastalarında yorgunluğun azaltılmasına yönelik planlamaların yapılması, yalnızlık ve yaşam doymu düzeylerinin takip edilmesi önerilmektedir.

Anahtar Kelimeler: Multiple skleroz, yorgunluk, yalnızlık, yaşam doymu

^a fozkan77@gmail.com

^b 0000-0001-8059-1821

^c tkars@cumhuriyet.edu.tr

^d 0000-0002-8383-0805

How to Cite: Özkan Tuncay F, Fertelli T (2023) Fatigue in Individuals With Multiple Sclerosis: Its Relationship with Loneliness Level and Life Satisfaction, Cumhuriyet Nursing Journal, 7(2): 51-56, 2023

Giriş

Multipl skleroz (MS), genç ve orta yaşlı bireylerde yaygın olarak görülen, atak ve remisyonlarla seyreden, enflamasyon, demiyelinizasyon ve akson hasarı ile karakterize otoimmün kronik nörolojik bir hastalıktır. MS'li kişilerde beyin, omurilik ve optik sinirleri içeren sempatik sinir sistemindeki miyelin kılıfının etkilendiği ve dolayısıyla demiyelinizasyonun meydana geldiği bilinmektedir (Altun ve Özer, 2020; Enoka ve ark., 2021; Özkan Tuncay, 2021). Bu demiyelinizasyon süreci mesajların hızında değişikliklere neden olur veya mesajları engeller ve ciddi semptomlarla sonuçlanır. Yorgunluk, MS ile ilişkili en yaygın semptomlardan biridir ve günlük işleyişi bozan kalıcı enerji eksikliği ile karakterizedir (Enoka ve ark., 2021; Oliva Ramirez ve ark., 2021). Bu semptom, hastalığın tüm evrelerinde orta ya da şiddetli derecede yaşanmakta ve MS tanısı alan bireylerin %80'inde tanıdan sonraki iki yıl içinde şiddetli yorgunluk bildirmektedir (Asano ve Finlayson, 2014; Özkan Tuncay 2021).

Yorgunluğun hastaların günlük rutinleri, iş performansı, aile yaşamı, sosyal ve çalışma yaşamı üzerinde ciddi olumsuz etkileri bulunmaktadır (Fernandez-Munoz ve ark., 2015; Inojosa ve ark., 2020). Yorgunluk yaşayan MS hastaları aile ve arkadaşları ile sosyal ilişkilerini sürdürmede yetersizlik yaşamaktadırlar (Abolhassani ve ark., 2015; Oliva Ramirez ve ark., 2021). MS'te yorgunluk ile birlikte idrar-gaita inkontinansı, yürüme ve denge fonksiyonunda bozulma, görme kaybı gibi semptomlar bireyin her zamanki etkinliklere katılma durumunu etkilemekte; aile, iş ve sosyal yaşam alanlarındaki rollerini yerine getirmesini engelleyerek kişilerarası ilişkilerin bozulmasına sebep olmaktadır (Detmerr ve DeLuca, 2015). Yaşanan semptomlar ve fiziksel yetersizlik nedeni ile sosyal rollerini yerine getirememesi ve sosyal aktivitelere katılamama durumu, kişinin toplumdan soyutlanmasına ve yalnızlaşmasına yol açmaktadır (Altun ve Özer, 2020). Kalina ve Hinojosa (2016)'nın 600 katılımcı ile yaptıkları çalışmada MS hastalarının sosyal aktivitelere katılım göstermede isteksiz oldukları ve yoğun olarak yalnızlık deneyimledikleri belirlenmiştir.

Yalnızlık, sosyal izolasyon olarak algılanan emosyonel bir durumdur ve boşluk, terk edilme gibi yoğun duygular şeklinde kendini göstermektedir. Birey sosyal ilişkilerinde ve sosyal ağlarında yetersizlik hissettiği zaman, yalnızlık kaçınılmaz bir durum olarak tanımlanmakta ve sıklıkla sağlık durumunda değişime sebep olmaktadır (Kalina ve Hinojosa 2016; Lyons ve ark., 2022). Yalnızlığın depresif semptomlar, mental sağlıkta bozulma, bilişsel durumda değişim ve uyku düzeninde bozulmaya sebep olduğu ve bireylerin yaşamdan aldıkları doyumunu ve yaşam kalitelerini etkilediği belirtilmektedir (Balto ve ark., 2019; Fernandez-Munoz ve ark., 2015).

Yaşam doyumunu kavramı; kişinin hayal ettiği yaşam ile yaşadığı yaşam arasındaki uyum derecesi olarak tanımlanmakta ve yaşam doyumunu ile sağlıklı yaşlanma arasındaki ilişkinin önemli olduğu vurgulanmaktadır. Yaşam doyumunun çeşitli faktörlerden etkilenen karmaşık

bir süreç olduğu ve kronik hastalık yönetiminde hastanın sağlık durumunun yaşam doyumunu üzerinde etkili olduğunu vurgulamaktadır (Fernandez-Munoz ve ark., 2015; Lucas- Carrasco ve ark., 2014).

MS hastalarında yaşam doyumunu; hastalık sürecinin getirdiği, yorgunluk, ağrı, görme problemleri, mesane-barsak sorunları gibi fiziksel, depresyon, içe kapanma, sosyal etkileşimde azalma gibi psikososyal yetersizliklerden dolayı etkilenmektedir (Detmerr ve DeLuca, 2015; Khan ve ark., 2014). Aşiret ve ark. (2014) yorgunluk, depresyon ve disabilite yaşayan genç ve orta yetişkin MS hastalarının yaşam doyumlarının orta düzeyde olduğunu belirlemişlerdir. Literatür incelendiğinde MS'te yorgunluk, yorgunluğu etkileyen faktörler ve yorgunluğun etkilediği durumlara ilişkin çalışmalara sık rastlanmaktadır. Ancak MS'te yorgunluğun neden olduğu yalnızlık durumu ve yaşam doyumunu saptamaya yönelik çalışmalar sınırlıdır. Bu bağlamda çalışma MS hastalarında yorgunluk düzeyinin yalnızlık ve yaşam doyumunu üzerine etkisini belirlemek amacıyla yapılmıştır.

Yöntem

Araştırmanın türü

Araştırma tanımlayıcı ve analitik tipte bir çalışmadır.

Araştırmanın evren ve örnekleme

Araştırma evrenini, bir ilde bulunan Multiple Skleroz Polikliniği'ne kayıtlı 150 hasta oluşturmaktadır. Çalışmada örneklem hesabına gidilmemiş, Mayıs-Temmuz 2017 tarihleri arasında polikliniğe başvuran, bilinci açık, en az bir yıldır MS tanısı almış olan, iletişim sorunu olmayan, son bir aydır atak geçirmeyen, steroid tedavisi almayan ve çalışmaya katılmak için istek gösteren 94 birey ile yürütülmüştür.

Veri toplama araçları

Araştırma verilerinin toplanmasında Tanıtıcı Bilgi Formu, Yorgunluk Etki Ölçeği, California Üniversitesi Los Angeles (UCLA) Yalnızlık Ölçeği ve Yaşam Doyum Ölçeği kullanılmıştır.

Tanıtıcı Bilgi Formu: Form, yaş, cinsiyet, eğitim, medeni durum, hastalık süresi, ilaç kullanımı gibi sosyodemografik ve hastalığa ilişkin özellikleri sorgulayan 14 maddeden oluşmaktadır.

Yorgunluk Etki Ölçeği: Fisk ve arkadaşları (1994) tarafından geliştirilen ölçeğin ülkemiz için geçerlilik ve güvenilirlik çalışması Armutlu ve arkadaşları (2007) tarafından yapılmıştır. Ölçek, MS hastalarında testin yapıldığı günde dahil olmak üzere son bir ayda ne kadar yorgunluk sorunu yaşadığını belirlemeye yöneliktir. Bunun için "Bilişsel Boyut" bölümünde 10, "Fiziksel Boyut" bölümünde 10, "Sosyal Boyut" bölümünde 20 tane listelenmiş açıklamaya karşı; sorun yoksa "0", küçük bir sorun varsa "1", büyük bir sorun varsa "2", çok büyük bir sorun varsa "3" puan vermesi istenir. Değerlendirme belirtilen alanların her birinde verilen puanların toplanması ile yapılır. Sonra tüm alanlardan alınan puanlar toplanır ve ölçek toplam puanı elde edilir (Fisk ve ark. 1994).

UCLA Yalnızlık Ölçeği: Ölçek, Russel, Peplau ve Cutrona (1980) tarafından geliştirilmiş, Demir (1989) tarafından Türkçeye uyarlanmış ve geçerlik güvenilirlik çalışması yapılmıştır. UCLA yalnızlık ölçeği 10'u düz, 10'u ters yönde kodlanmış 20 maddelik likert tipi bir ölçektir. Ölçekten alınabilecek en yüksek puan 80'dir. Ölçekten alınan puan aralığı 50-64 yüksek düzey, 35-49 orta düzey, 20-34 düşük düzey yalnızlığı göstermektedir. Ölçeğin ülkemiz için yapılan uyarlama çalışmasında Cronbach alfa katsayısı .96, bu çalışmada ise .84 olarak belirlenmiştir.

Yaşam Doymu Ölçeği: Genel yaşam memnuniyetini ölçmeyi amaçlayan ölçek Diener ve arkadaşları tarafından geliştirilmiş, Köker tarafından Türkçeye uyarlanmıştır. Ülkemiz için geçerlik güvenilirlik çalışmasında Cronbach alfa katsayısı .76 olarak belirlenmiştir. Ölçek beş maddeden oluşmaktadır. Her madde 7 puanlık bir ölçekte derecelendirilir. Ölçekten alınabilecek en düşük ve en yüksek puanlar sırasıyla 5 ve 35'tir. Düşük puanlar yaşam doyumunun düşük olduğunu göstermektedir. Ölçek puanı ≤ 7 'nin düşük düzeyde yaşam doyumunu, 8-12 arası puanın orta düzeyi, ≥ 13 puanın ise yüksek düzey yaşam doyumunu ifade etmektedir. Bu çalışmada ölçeğin Cronbach alfa güvenilirlik katsayısı 0,89 olarak hesaplanmıştır.

Veri Toplama Formlarının Uygulanması

Veriler araştırmacılar tarafından hastalarla yüz yüze görüşülerek toplanmıştır. Araştırmacılar tarafından çalışmanın amacı ve önemi hakkında hastalara bilgi verildikten ve onamları alındıktan sonra, çalışmaya katılmayı kabul eden hastalara poliklinikte yer alan uygun bir görüşme bölümünde

ilgili form ve ölçekler bire bir görüşülerek uygulanmış ve her bir görüşmenin yaklaşık 20-25 dakika sürmüştür.

Etik Kurul Onayı

Çalışmaya başlamadan önce araştırmacının yapılacağı üniversitenin Girişimsel Olmayan Bilimsel Araştırmalar Etik Kurulu'ndan etik kurul izni alınmış (Karar no: 2016-10/06) ve çalışma Helsinki Bildirgesi'ne uygun olarak yapılmıştır. Araştırmaya katılan bireylere araştırma hakkında bilgi verilmiş, verilerin gizliliği ilkelerine uyulacağı bildirilmiş ve bireylerden yazılı ve sözel onam alınmıştır.

İstatistiksel Analiz

Çalışmada tanıtıcı özelliklere ilişkin veriler ve ölçek puanları sayı, yüzde ve ortalama hesabı ile, değişkenlerin arasındaki ilişki ise Pearson korelasyon analizi kullanılarak test edilmiştir. İstatistiksel anlamlılık düzey değeri $< 0,05$ olarak belirlenmiştir.

Bulgular

Bireylere ilişkin tanıtıcı özelliklerin yer aldığı Çizelge 1'de yaş ortalaması 37.28 olan örneklem grubunun çoğunluğunun (%81.9) kadın, %70.2'sinin evli, %70'inin çocuk sahibi olduğu, %47.8'inin lise mezunu, yarısının (%50) 6 yıldan uzun süredir MS tanısı aldığı ve %73.4'ünün hastalığının relapsing remitting türü olduğu görülmektedir.

Çizelge 1. Bireylere ilişkin tanıtıcı özellikler

Table 1. Identifying characteristics of individuals

Tanıtıcı Özellikler		
Yaş ortalaması (ort±sd)	37.28±9.59	
	Sayı	Yüzde
Cinsiyet		
Kadın	77	81.9
Erkek	17	18.1
Medeni durum		
Evli	66	70.2
Evli değil	28	28.8
Çocuk sahibi olma durumu		
Evet	63	67.0
Hayır	31	33.0
Eğitim durumu		
Okur-yazar değil	6	6.4
İlköğretim	24	25.5
Lise	45	47.8
Üniversite ve üzeri	19	20.2
Tanı süresi		
1-3 yıl	21	22.3
4-6 yıl	26	27.7
6 yıldan fazla	47	50.0
Hastalık türü		
Relapsing remitting	69	73.4
Birincil progresif	16	17.0
İkincil progresif	7	7.4
Progresif remitting	2	2.1

Çizelge 2. Bireylerin Yaşam Doymu, UCLA Yalnızlık Ölçeği ve Yorgunluk Etki Ölçeği alt boyut ve toplam puan ortalamaları (n=94)
Table 2. Individuals' Life Satisfaction, UCLA Loneliness Scale and Fatigue Impact Scale subscale and total score averages (n=94)

Ölçekler	X	SS	Min	Max
Yaşam Doymu Ölçeği	19.94	8.84	5	35
UCLA Yalnızlık Ölçeği	44.86	11.60	20	70
Yorgunluk Etki Ölçeği Toplam	47.78	22.08	0	100
Bilişsel yorgunluk	9.57	5.79	0	23
Fiziksel yorgunluk	13.96	6.31	0	27
Sosyal yorgunluk	24.05	12.60	0	50

Çizelge 3. Bireylerin Yaşam Doymu, UCLA Yalnızlık Ölçeği ve Yorgunluk Etki Ölçeği alt boyut ve toplam puanlarının korelasyonu (n=94)

Table. 3. Correlation of individuals' Life Satisfaction, UCLA Loneliness Scale and Fatigue Impact Scale subscale and total scores (n=94)

Ölçekler	UCLA	Yaşam doymu Ölçeği
	r	r
UCLA Yalnızlık Ölçeği Toplam Puanı	-	-
Yaşam Doymu Ölçeği Toplam Puanı	.558**	-
Yorgunluk Etki Ölçeği Toplam Puanı	.413**	-.574**
Bilişsel yorgunluk	.171	-.387**
Fiziksel yorgunluk	.376**	-.559**
Sosyal yorgunluk	.459**	-.552**

r= Pearson Korelasyon Analizi, **p<0.001

Yaşam doymu, yalnızlık ve yorgunluk puan ortalamalarının yer aldığı Çizelge 2 incelendiğinde; bireylerin yaşam doyumlarının yüksek (19.94±8.84) olduğu ve orta düzeyde yalnızlık (44.86±11.60) ve yorgunluk (47.78±22.08) hissettikleri görülmektedir.

Bireylerin yalnızlık puan ortalamaları ile genel yorgunluk, fiziksel yorgunluk alt boyutu ve sosyal yorgunluk alt boyutu puan ortalamaları arasında pozitif yönde orta düzey anlamlı bir ilişki (r=.413, r=.423, r=.376) saptanmıştır. Aynı Çizelgede bireylerin yorgunluk genel ve yorgunluk kognitif, fiziksel, sosyal alt boyut puan ortalamaları ile yaşam doymu puan ortalamaları arasında negatif yönde orta düzey anlamlı bir ilişki (r=-.574, r=-.387, r=-.559, r=-.552) olduğu görülmektedir (Çizelge 3).

Tartışma

MS'li bireyler için yorgunluğun önemli bir bulgu olduğu ve hemşireler tarafından hastaların yaşadıkları yorgunluğun derecesi ve yorgunluğa neden olan durumların değerlendirilmesinin önem taşıdığı bildirilmektedir. MS hastalarında hastalık süreci nedeniyle yorgunluk ve fiziksel yetersizlikler yaşandığı ve bu semptomların bireylerin yaşamlarını birçok yönü ile etkilediği kabul edilmektedir (Abolhassani ve ark., 2015; Aşiret ve ark., 2014; Enoka ve ark., 2021).

Ülkemiz ve dünya literatüründe MS'de yorgunluk düzeyini belirlemeye yönelik çalışmalara sık rastlanmaktadır. MS hastalarının %80'inde ciddi düzeyde yorgunluk yaşandığı belirtilmektedir (Enoka ve ark., 2021). Yorgunluk, MS'li kişiler tarafından tipik olarak en çok sakatlığa neden olan 2

semptomdan biri olarak derecelendirilir (Rommer ve ark., 2019). Ülkemizde yapılan farklı bir çalışmada hastaların %70'inde yorgunluk olduğu ve bu hastaların %38'i yorgunluğu en büyük şikâyet olarak belirttiği saptanmıştır (Kaya Aygünoğlu ve ark., 2015). Literatür bilgisini destekler nitelikte çalışma örneklemimizi oluşturan hastalarında bilişsel, fiziksel ve sosyal alanlarda yorgunluk yaşadığı görülmektedir.

Hastalığın ilk yılından itibaren MS'li bireylerin yarısından fazlasında bilişsel yorgunluk gözlemlendiği, yorgunluğun günlük yaşam aktivitelerini olumsuz etkilemesiyle, bilişsel ve duygusal değişimlerin yaşandığını ve bu durumun bireylerin sosyal yaşam alanlarında da etkilenmeye neden olduğu belirtilmektedir. Yorgunluk, MS'li bireyleri fiziksel, sosyal ve ekonomik boyutları ile etkilemekte ve bu süreç psikolojik problemlerin gelişimine katkı sağlamaktadır (Aşiret ve ark., 2014, Abolhassani ve ark., 2015; Balto ve ark., 2019; Fernandez-Munoz ve ark., 2015)

Yorgunluğun sebep olduğu bu etkilenimlerden dolayı bireylerin aile yaşamı, sosyal çevresi ve kişilerarası ilişkileri etkilenmekte bireyler yalnızlaşmaya eğilim göstermektedirler. (Asano ve Finlayson 2014; Fernandez-Munoz ve ark., 2015). Çalışmamızda MS'li bireylerin orta düzeyde yalnızlık yaşadığı, yalnızlık ve yorgunluk arasında ilişki olduğu ve yorgunluk düzeyi arttıkça bireylerin yalnızlık duygularını daha yoğun yaşadıkları belirlenmiştir. Balto ve ark (2019) sağlıklı grup ile yaptığı karşılaştırmada ve MS'li bireylerin anlamlı düzeyde yorgunluk yaşadıklarını, bu nedenle aile ve sosyal aktivitelere katılımda yetersiz kaldıklarını ve daha fazla yalnızlık yaşadıklarını belirlemişlerdir. Farklı sağlık sorunu olan bireyler üzerinde yapılan bir çalışmada genel, emosyonel ve mental yorgunluk yaşayan bireylerin daha yoğun yalnızlık duygusu yaşadıklarını

saptamışlardır (Jaremka ve ark., 2013). Literatürde hastalığın oluşturduğu artmış fiziksel yeti yitimiyle gelişen fonksiyon kaybı ve hastalık semptomlarının ilerlemesi ve alevlenmesi durumunun kronik hastalığı olan bireylerde duygusal stresi artırmaya katkı sağladığı ve kişiler arası iletişim üzerinde sorunlara yol açtığı bildirilmektedir (Babamohamadi ve ark., 2016).

Yorgunluğun iş ve aile yaşantısını etkilediği ve iletişim kurma becerisi ve herhangi bir sosyal etkinliğe katılım üzerinde olumsuz etki yarattığını belirtilmektedir (Dilek ve ark., 2019; Dobson ve Giovannoni; 2019). MS'te yorgunluk, fiziksel yetersizlik, inkontinans gibi semptomlar günlük yaşam aktivitelerinde performansı etkileyebileceği ya da aile ve arkadaş ilişkilerini sürdürmek gibi toplumsal faaliyetlerde bulunmak için gerekli düzenlemeleri yapmakta zorluklara sebep olabileceği bildirilmektedir (Abolhassani ve ark., 2015; Altun ve Özer, 2020; Khan ve ark., 2014)

Çalışmada elde edilen bir diğer sonuç bireylerin yorgunluk düzeyi ile yaşam doyumu arasında ilişki olmasıdır. Örneklem grubumuzda yorgunluk düzeyi arttıkça yaşam doyumlarının azaldığı belirlenmiştir. Yorgunluk, hoş olmayan bir durumdur ve çoğunlukla bir kişinin sağlık durumundaki değişikliklerden kaynaklanır, hastalığın etkilerinin daha olumsuz hissedilmesine ve bireylerin yaşamdan aldıkları doyumun etkilenmesine sebep olabilir (Khan ve ark. 2014, Babamohamadi ve ark., 2016). Aşiret ve ark. (2014), yorgunluk düzeyinin, azalmış yaşam doyumuna eşlik ettiğini bildirmektedirler. Fernandez ve ark. (2015) MS'li bireylerde yorgunluğun etkilediği yaşam alanlarını değerlendirmişler ve yorgunluk ve genel sağlık arasında negatif korelasyon elde etmişlerdir. Yorgunluk ve fiziksel yetersizliği fazla olan MS'li bireylerin sağlık durumu ve yaşam doyumunun olumsuz olarak etkilendiği farklı çalışmalarda da bildirilmektedir (Fernandez-Munoz ve ark., 2015; Inojosa ve ark., 2020; Rommer ve ark., 2019). Yorkson ve ark., (2012) MS hastalarını yaşam duyum düzeylerine göre gruplara ayırmışlar ve yorgunluk düzeyi yüksek olan bireylerin en kötü yaşam doyumunu düzeyine sahip olduklarını belirlemişlerdir.

Sonuç

Bu çalışmada katılımcıların yorgunluk ve yalnızlık düzeyleri arasında pozitif yönde anlamlı bir ilişki, yorgunluk ve yaşam doyumunu düzeyleri arasında ise negatif yönde anlamlı bir ilişki bulunmuştur. Bu çalışmada elde edilen sonuçlar ve literatürdeki sonuçlar değerlendirildiğinde, MS'li bireylerde yorgunluğun sık görülen bir semptom olduğu ve bu semptomun bireylerde yalnızlığa yol açtığı ve yaşam doyumlarını olumsuz etkilediği ortaya çıkmıştır. Bu bağlamda MS hastalarında yorgunluğun azaltılmasına yönelik planlamaların yapılması, yalnızlık düzeylerinin azaltılmasına ve yaşam doyumunu düzeylerinin yükseltilmesine yönelik düzenlemeler yapılması önerilmektedir.

Kaynaklar

Abolhassani, S., Yazdannik, A., Taleghani, F., & Zamani, A. Social aspects of multiple sclerosis for Iranian individuals. *Disabil and Rehabil.* 2015; 37: 319-326. doi: 10.3109/09638288. 2014.918192

Altun, Ö.Ş., Özer, D. Multipl skleroz hastalarında ruhsal durumun değerlendirilmesi ve hemşirenin rolü: Sistematik derleme. *Arşiv Kaynak Tarama Dergisi*, 2020; 29(1): 89-95.

Armutlu, K., Keser, I., Korkmaz, N.C., Akbıyık, D.I., Sümbüloğlu, V., Güney, Z., & Karabudak, R. Psychometric study of Turkish version of Fatigue Impact Scale in multiple sclerosis patients. *J Neurol Sci.* 2007; 255: 64-68. doi:10.1016/j.jns.2007.01.073

Asano, M., Finlayson, M.L. Meta-analysis of three different types of fatigue management interventions for people with multiple sclerosis: exercise, education, and medication. *Multiple Sclerosis International*, 2014: 1-12. doi:10.1155/2014 /798285.

Aşiret, G.D., Özdemir, L., & Maraşlıoğlu, N. Hopelessness, depression and life satisfaction among the patients with multiple sclerosis. *TJN.* 2014; 20: 1-6. doi:10.4274/Tnd.24471

Babamohamadi, H., Nobahar, M., Saffari, M., Samaei, A, & Mirmohammadkhani, M. Dimensions of adaptation, general health, and life satisfaction in multiple sclerosis. *Int. J. Pharm. Res. Allied Sci.* 2016; 5: 50509 -50510

Balto, J.M., Pilutti, L.A., & Motl, R.W. Loneliness in multiple sclerosis: Possible antecedents and correlates. *Rehabilitation Nursing Journal*, 2011; 44(1): 52-59.

Deiner, E., Larsen, G. The satisfaction with life scale. *J Pers Assess.* 1998; 49: 71-75.

Demir, A. UCLA Yalnızlık Ölçeğinin geçerlik ve güvenilirliği. *Psikoloji Dergisi*, 1989; 7: 14-18.

Dettmers, C., DeLuca, J. Editorial: Fatigue in multiple sclerosis. *Front Neurology*, 2015; 6: 266

Dilek, F., Bitek, D. E., Özgül, E., & Ünşar, S. Multipl skleroz'da üç semptom ve hemşirelik yönetimi: Yorgunluk, mesane problemleri, cinsellik. *Anadolu Hemşirelik ve Sağlık Bilimleri Dergisi*, 2019; 22(4): 300-305.

Dobson, R., Giovannoni, G. Multiple sclerosis—a review. *European Journal of Neurology*, 2019; 26(1): 27-40.

Enoka, R.M., Almklass, A.M., Alenazy, M., Alvarez, E., & Duchateau, J. Distinguishing between fatigue and fatigability in multiple sclerosis. *Neurorehabilitation and Neural Repair*, 2021; 35(11): 960-973.

Fernandez-Munoz, J.J., Moron-Verdasco, A., Cigaran-Mendez, M., Munoz-Hellin, E., Perezde-Heredia-Torres, M., & Fernandez delas-Penas, C. Disability, quality of life, personality, cognitive and psychological variables associated with fatigue in patients with multiple sclerosis. *Acta Neurol Scand*, 2015; 132: 118-124. doi: 10.1111/ane.12370

Fisk, J.D., Ritvo, P.G., Ross, L., Haase, D.A., Marrie, T.J. & Schlech, W.F. Measuring the functional impact of fatigue: Initial validation of the Fatigue Impact Scale. *Clin Infect Dis.* 1994; 18, 79-83.

Inojosa, H., Schriefer, D., & Ziemssen, T. Clinical outcome measures in multiple sclerosis: A review. *Autoimmunity Reviews*, 2020; 19(5): 102512.

Jaremka, L.M., Fagundes, C.P., Glaser, R., Bennett, J.M., Malarkey, W.B., & Kiecolt-Glaser, J.K. Loneliness predicts pain, depression, and fatigue: Understanding the role of immune dysregulation. *Psychoneuroendocrinology*, 2013; 38: 1310-1317. doi:10.1016/j.psyneuen.2012.11.016.

Kalina, J.M., Hinojosa, J. A. Protocol for improving loneliness in people with multiple sclerosis. *Occupational Therapy in Mental Health*, 2016; 32: 130-145. doi: 10.1080/0164212X.2015.1130106.

Kaya Aygünoğlu, S., Çelebi, A., Vardar, N., & Gürsoy, E. Correlation of fatigue with depression, disability level and quality of life in patients with multiple sclerosis. *Arch Neuropsychiatr*, 2015; 52: 247-251.

Khan, F., Amatya, B., & Galea, M. Management of fatigue in persons with multiple sclerosis. *Front Neurol.* 2014; 5: 177.

Köker, S. (1991). A comparison of life satisfaction levels of normal and problematic adolescent. Unpublished master's thesis. A. U. Institute of Social Sciences, Ankara.

Lucas-Carrasco, R., Sastre-Garriga, J., Galán, I., Oudsten, B.L.D., & Power, M.J. Preliminary validation study of the Spanish version of the Satisfaction with Life Scale in persons with multiple sclerosis, *Disabil and Rehabil.* 2014; 36: 1001-1005.

Lyons, J., Campese, S., Learmonth, Y. C., Metse, A., Kermode, A. G., Karahalios, A., & Marck, C. H. Comparing the effectiveness, safety and tolerability of interventions for depressive symptoms in people with multiple sclerosis: A systematic review and network meta-analysis protocol. *BMJ Open*, 2022; 12(6): e055796.. doi:10.1136/bmjopen-2021-055796

Oliva Ramirez, A., Keenan, A., Kalau, O., Worthington, E., Cohen, L., & Singh, S. Prevalence and burden of multiple sclerosis-related fatigue: A systematic literature review. *BMC Neurology*, 2021; 21: 1-16.

Özkan Tuncay, F. (2021). Sinir Sistemi ve Hastalıkları, Hastalıklar Bilgisine Sistemik Yaklaşımlar, Ed. Fatma Hastaoğlu, Nobel Akademik Yayıncılık, 1. Basım, Ankara, ss: 179-219.

Rommer, P.S., Eichstädt, K., Ellenberger, D., Flachenecker, P., Friede, T., Haas, J., & Zettl, U. K. Symptomatology and symptomatic treatment in multiple sclerosis: Results from a nationwide MS registry. *Multiple Sclerosis Journal*, 2019; 25(12): 1641-1652. doi.org/10.1177/1352458518799580

Russell, D., Peplau, L.A., & Cutrona. C.E. The revised UCLA Loneliness Scale: Concurrent and discriminant validity evidence. *J Pers Soc Psychol.* 1980; 39: 472-480.

Yorkston, K.M., Bamer, A., Johnson, K. & Amtmann, D. (2012). Satisfaction with participation in multiple sclerosis and spinal cord injury, *Disabil and Rehabilitation*, 34, 747-753, doi:10.3109/09638288.2011.61961